

Szécsi Gábor

A mediatisált közösségek kora

Az információs technológiák (internet, mobiltelefon stb.) mindennapi használata révén a média logikája mindinkább behálózza életvilágunkat, átszövi a társadalom és a kultúra minden elemét. Mediatisálódnak a különböző közösségi formák is. A közösségek mediatisációja alatt nem csupán a tömegkommunikációs tartalmak közösségi életre, értékrendre, konvenciókra, nyelvhasználati szokásokra gyakorolt hatását értjük, hanem azt a társadalmi folyamatot is, amely az új (közösségi) média használata során szerveződő virtuális és az adott helyen megvalósuló személyközi kapcsolatokra épülő fizikai közösségek közötti kölcsönhatás megerősödésével eddig ismeretlen közösségi formák megszületéséhez vezet. A mediatisáció eredményeként a virtuális és fizikai közösségek határai mindinkább elmosódnak, a hagyományos közösségi viszonyok alapjain új, hibrid (virtuális-fizikai) közösségek szerveződnek. A közösségek mediatisációja lényegét tekintve tehát nem más, mint ezeknek az új kommunikációs technológiák használatához kötődő hibrid közösségi formáknak a kialakulása. Ennek a folyamatnak adott új lendületet a 2020 óta tomboló világjárvány, amely azzal, hogy még inkább a virtuális kommunikációs és művelődési térbe kényszerítette az emberiséget, a hibrid közösségiség élményét mindennapi, énfőmódú tapasztalattá tette.

Mint arra tanulmányomban rá kívánok világítani, a virtuális kommunikációs és művelődési térhez egyre erősebben kötődő individuuum számára a különböző társadalmi kontextusok határai szimbolikussá halványulnak. Számos közösségnek válhat tagjává akár egyidejűleg is a különböző kommunikációs technológiák alkalmazásával, és persze számos olyan közösségből léphet ki az új médiatér nomádjaként, amelynek belső viszonyai, normái, konvenciói elfogadhatatlanná váltak számára. A közvetlen face-to-face kapcsolatok által meghatározott fizikai és a főként elektronikusan közvetített kommunikációs viszonyokra épülő, virtuális közösségeket egyaránt sajátjának érző individuuum mindennapi kommunikációs tevékenysége egyre inkább eltünteti ezeknek a közösségeknek a határait. A különböző közösségekben betöltött szerepei egymásra kölcsönösen hatva befolyásolják énképét, egyéniségét, az egyes közösségi formákhoz való kötődését.

A mindennapi társadalmi, közösségi kapcsolatait az új kommunikációs technológiák segítségével építgető és fenntartatani próbáló egyén így akarva-akaratlanul megszabadul hagyományos társadalmi kötöttségeitől. Ennek eredményeként a központi, egy adott társadalom vagy közösség normái, belső érdekviszonyai által meghatározott én fogalmát egy sokdimenziós, más és más közösségi szerepek által meghatározott én képzete váltja fel. A közösségi lét lényege így egyfajta hálózati individualizmusként ragadható meg, amelynek jegyében az új technológiákat használó és közösségi szerepeihez egyre tudatosabban viszonyuló ember szabadon választhatja ki a lehetséges csoportok közül saját közösségeit. A hálózott individuuum számára a közösség többé nem a mindent áthidaló személyközi kapcsolatok helyhez kötött szerveződéseként jelenik meg, hanem olyan informális viszonyok individuális hálózataként, amelyek egy szélesebb társadalmi struktúrába illeszkednek.

Ez a folyamat természetesen nem jár együtt a közösségi lét iránti vágy, a közösségi kötelékekhez való mélyen emberi vonzódás elillanásával. A hagyományos és új közösségi formák határainak átjárhatóságával nem veszítettük el magát a közösséget, csupán megszabadítottuk azt fizikai korlátaitól, a közös helyen megvalósuló személyközi kapcsolatok tradicionális kötelékeitől. A közösség a késő modern ember számára mindinkább egy, a közvetlen és közvetett emberi interakciókat egyaránt felölelő jelképes folyamattá válik, ami végső soron a közösséghez való tartozást meghatározó normák, értékek, kockázatok állandó és tudatos mérlegelését jelenti a hatékony és gyors információáramlás jegyében. A választott közösségekhez való tartozást éppen ez a közösségiség új élményét és a közösségi lét eddig ismeretlen képzetét megteremtő tudatos mérlegelés teszi igazán erőteljessé.

A továbbiakban amellett kívánok érvelni, hogy az új kommunikációs technológiák mind gyakoribb használata következtében mediatizálódó közösségi viszonyok révén a fizikai és virtuális közösségek közötti különbségtételnek mindinkább fogalmi szinten van már csak értelme. Az internetező, mobiltelefonáló ember életmódja, világgal kapcsolatos tapasztalatai, mindennapi közösségélményei ma már egyre kevésbé érthetők meg ennek a különbségtételnek a jegyében. Az a közösségépítő bizalom, amely a valamely közösséghez tartozó hálózott individuuumok hasonló értékrendjéből, pszichológiai orientációjából, illetve közösen elfogadott elveiből, normáiból fakad, ma már egyaránt táplálkozik a fizikai és virtuális környezetben megvalósuló kommunikációs folyamatokból. S mindez a közösséghez tartozás eddig ismeretlen identitásformáló élményével ajándékozza meg a virtuális kommunikációs és művelődési térbe kényszerülő individuuumokat. Egy olyan élménnyel, amely révén az információ korában is megbizonyosodhatunk a kommunikáció embert és közösséget formáló erejéről.

1. Közösségteremtő narratívák a virtuális kommunikációs és művelődési térben

Az új kommunikációs technológiák, így mindenekelőtt az internet és a mobiltelefon használatával megszülető kommunikációs és művelődési térben mindinkább megváltozik a hely és a közösség viszonyával kapcsolatos képzetünk. Az internet és a mobiltelefon használatához köthető közösségi formák sokkal inkább a virtuális és fizikai közösségek között szabadon mozgó individuuumok interakcióit átfogó jelképes folyamatként, semmint térbeli kötődéseket mutató személyközi kapcsolatok együtteseként határozzák meg az elektronikusan kommunikáló ember csoporttudatát, közösségfogalmát. A sajátos bizalmi processzusként megvalósuló közösségi interakciók posztmodern élménye szükségszerűen vonja maga után a televíziót néző, interneten és mobiltelefonon kommunikáló ember globális közösségkritériumok iránti nyitottságát, fogékonyságát. Azaz olyan új közösségiség alakul ki az elektronikusan mediatizált kommunikáció terében, amelynek kritériumai szoros összefüggésben vannak a gyors és hatékony információcserre feltételeivel.

Ebben a fejezetben arra kívánok rávilágítani, hogy az elektronikusan mediatizált kommunikáció keretében közvetített személyes, közösségi, társadalmi és tömegkommunikációs narratívák összefonódása hogyan járul hozzá új közösség- és társadalomfogalom kialakulásához, és hogy ez az új közösség- és társadalomfogalom miként teszi

minden eddiginél komplexebbé, de egyúttal tudatosabbá is a kommunikációs folyamatainkhoz köthető közösségi és társadalmi szerepeinket. Mint arra a továbbiakban rámutatok, az új média közegében átadott és befogadott narratívák kontextusában a sokasodó kommunikációs viszonyai révén behálózott individuum számára egy közösség már nem az adott helyen megvalósuló közvetlen személyközi kapcsolatok együtteseként jelenik meg, hanem a különböző kommunikációs technológiák alkalmazásával megszülető és egymással folyamatos kölcsönhatásban levő bizalmi relációk összességeként. Az új kommunikációs technológiák használatával a különböző kommunikációs folyamatok eredményeként kialakuló virtuális és fizikai közösségek határai mindinkább elmosódnak, egyetlen komplex bizalmi folyamatá oldva fel az individuum számára az őt befogadó közösségek együttesét. A közösséghez való tartozás érzését a közvetett és közvetlen kommunikációs viszonyok együttes élménye határozza meg, ami egy, a kommunikációs folyamatokat meghatározó kettős narratívaszint sajátos működésével hozható összefüggésbe. Az egymással az új technológiák segítségével kommunikációs kapcsolatba lépő ágensek által elfogadott közösségi szabályok, konvenciók, viselkedési normák ugyanis olyan metanarratívákat feltételeznek, amelyek szükségszerűen feltöltekeznek a médiumok által közvetített tömegkommunikációs keretnarratívák elemeivel. Azaz az egymással ilyen módon kommunikációs kapcsolatba kerülő személyek implicit narratíváit egyszerre határozzák meg a kommunikációs közösség által elfogadott szabályokat, normákat, konvenciókat reprezentáló metanarratívák és a tömegkommunikáció tartalmi elemei által közvetített és a tömegmédiát fenntartó, működtető gazdasági, társadalmi, politikai csoportok értékrendjét megjelenítő keretnarratívák. Más szóval, az új közösségi formák tagjaként egymással kommunikatív viszonyba kerülő individuumok adott kommunikációs szituációval kapcsolatos általános attitűdjeiket a lokális közösségi szabályokat reprezentáló metanarratívákra és a globális értékeket megjelenítő keretnarratívákra egyaránt utaló implicit narratívák segítségével teszik megragadhatóvá. A digitális technológiát alkalmazó individuumok egymásnak mesélt történetei így megkerülhetetlenül feltöltekeznek a tömegmédiával által számukra mesélt történetek tartalmi és formai elemeivel. Explicit narratíváik témái gyakran megfelelnek a tömegmédiával napirenden tartott témáknak, míg a konkrét témákkal kapcsolatos általános attitűdjeiket megjelenítő implicit narratíváikat egyre erőteljesebben befolyásolják a tömegmédiával értékrendjét reprezentáló keretnarratívák. Így az új média közegében közvetített személyes, közösségi, társadalmi narratíváik teljes mértékig összefonódnak a tömegkommunikációs történetekkel. Az általam javasolt megközelítésben ez jelenti a közösségi viszonyok mediatizációjának első szintjét. A mediatizáció második szintjén pedig a virtuális közösségek tagjaként kommunikáló egyén valós, személyközi kapcsolatait is meghatározzák azok az implicit narratívák, amelyek a virtuális térben működtetett közösségi metanarratívákra és média-keretnarratívákra épülnek. Ezen a szinten az új média használata során szerveződő virtuális és az adott helyen megvalósuló személyközi kapcsolatokra épülő fizikai közösségek közötti kölcsönhatás megerősödésével eddig ismeretlen közösségi formák jönnek létre. A személyes történetekkel egybefonódó tömegkommunikációs narratívák közvetítésén és befogadásán alapuló mediatizáció eredményeként a virtuális és fizikai közösségek határai mindinkább elmosódnak; a hagyományos közösségi viszonyok pilléreire új, hibrid (virtuális-fizikai)

közösségek szerveződnek. A közösségek mediatizációja lényegét tekintve tehát nem más, mint ezeknek a virtuális és valós közösségi metanarratívákhoz és a tömegmédia keretnarratíváihoz egyaránt kötődő hibrid közösségi formáknak a kialakulása.

A közösségi viszonyok mediatizációjával az új kommunikációs technológiák által közvetített narratívák világában tájékozódó, kapcsolatot építő egyén számára az egyes társadalmi kontextusok határai szimbolikussá halványulnak. A különböző közösségekben betöltött szerepei egymásra kölcsönösen hatva befolyásolják énképét, egyéniségét, az egyes közösségi formákhoz való kötődését. Az elektronikusan kommunikáló, a tömegmédia explicit és implicit narratíváit gyakran személyes történetei elemeiként befogadó és közvetítő ember közösségről alkotott fogalma így számos fizikai és virtuális közösségélményből táplálkozva a különböző közösségi formák fogalmi megjelenítésének csomópontján születik meg. Az új kommunikációs technológiák és a hozzájuk kötődő sajátos nyelvi és képi eszközök használatával történeteket mesélő egyén könnyedén átléphet egyik közösségből a másikba, s ennek során újabb és újabb érzelmi kötődése alakulnak ki a meglévő közvetlen társadalmi kötelek mellett. Az elektronikusan kommunikáló ember ily módon egy explicit és implicit médianarratívák által meghatározott kapcsolati háló elemévé válik, és ezzel számos, az énképét, egyéniségét determináló viszony, terv és vágy iránt köteleződik el.

Mindazonáltal a hely és a közösség viszonyával kapcsolatos képzetünk megváltozása hosszú, a modernitás közösségképének kialakulásához köthető folyamat eredménye. A modern ember közösségről alkotott fogalmát ugyanis már erőteljesen meghatározzák a közvetített kommunikációhoz köthető közösségi élményei. Bár az elektronikus kommunikáció 20. századi térnyeréséig a közvetlen, személyközi kommunikáción alapuló közösségek és a nyomtatott írásbeliségen alapuló szöveg alapú kultúrák korában születő virtuális közösségi formák határai még világosan kirajzolódtak, a közvetített kommunikációt egyre nagyobb mennyiségű és egyre komolyabb információk cseréjére használó ember mind gyakrabban és tudatosabban azonosul olyan csoportok értékrendjével, normáival is, amelyek tagjai között gyakorlatilag semmilyen közvetlen, face-to-face kommunikációs kapcsolat nem állt fenn. Az olyan elvont közösségekhez való tartozás élménye, mint amilyen a nemzet is, így szükségszerűen vezetett az adott helyen megvalósuló személyközi kommunikációs kapcsolatok elsődlegességét feltételező közösségről és a közvetlen és közvetett emberi viszonyokat egyaránt felölelő társadalmi viszonyokról alkotott fogalmaink világos elkülönüléséhez. A modernitás korának embere ezért az elvont társadalmi kapcsolatokról megkülönböztetett közösségiség meghatározásakor még erőteljesen épített a lokalitás, a helyhez kötöttség és a primer kommunikációs csoportokhoz való kötődés elvére. A közösségiségről alkotott képzele erőteljesen kötődik a lokális csoportokhoz való tartozás élményéhez.

A hely és a közösség viszonyával kapcsolatos képzetünk megváltozása hosszú, a modernitás közösségképének kialakulásához köthető folyamat eredménye. A modern ember közösségről alkotott fogalmát ugyanis már erőteljesen meghatározzák a közvetített kommunikációhoz köthető közösségi élményei. Bár az elektronikus kommunikáció 20. századi térnyeréséig a közvetlen, személyközi kommunikáción alapuló közösségek és a nyomtatott írásbeliségen alapuló szöveg alapú kultúrák korában születő virtuális közösségi formák határai még világosan kirajzolódtak, a közvetített kom-

munikációt egyre nagyobb mennyiségű és egyre komolyabb információk cseréjére használó ember mind gyakrabban és tudatosabban azonosul olyan csoportok értékrendjével, normáival is, amelyek tagjai között gyakorlatilag semmilyen közvetlen, face-to-face kommunikációs kapcsolat sem állt fenn. Az olyan elvont közösségekhez való tartozás élménye, mint amilyen a nemzet is, így szükségszerűen vezetett az adott helyen megvalósuló személyközi kommunikációs kapcsolatok elsődlegességét feltételező közösségről és a közvetlen és közvetett emberi viszonyokat egyaránt felölelő társadalmi viszonyokról alkotott fogalmaink világos elkülönüléséhez. A modernitás korának embere ezért az elvont társadalmi kapcsolatoktól megkülönböztetett közösségiség meghatározásakor még erőteljesen épített a lokalitásra, a helyhez kötöttség és a primer kommunikációs csoportokhoz való kötődés felvére. A közösségiségről alkotott képzete erőteljesen kötődik a lokális csoportokhoz való tartozás élményéhez.

A modernitás közösségképzetét tehát még egyaránt táplálja a „közösségek mint érdekcsoportok” és a „közösségek mint személyközi és közös helyen kialakuló kapcsolatok” fogalma. Ezek a fogalmak a primer csoportokon, családi, illetve más kisebb társadalmi csoporton belüli közvetlen kommunikációs viszonyok jelentőségére utalnak. A rájuk épülő közösségmeghatározások így a közösséget közvetlen személyközi kapcsolatok együtteseként, nem pedig a közvetlen és közvetett emberi interakciókat egyaránt felölelő jelképes folyamatként definiálják. A közösség ebben a megközelítésben nem más, mint bizonyos értékeket, normákat, szokásokat egyöntetűen elfogadó emberek adott helyen megvalósuló, többnyire közvetlen ismeretségen és érintkezésen alapuló csoportja. Vagyis ezek a közösségértelmezések sokkal inkább a lokalitás, semmint a globalitás elvét tükrözik, s közvetlenül táplálkoznak abból a Ferdinand Tönnies ma már klasszikusnak számító könyvében kifejtett és a 19. század eleje óta uralkodóvá vált felfogásból, amely a „racionálisan mechanizált, távoli” emberi kapcsolatokra épülő társadalommal (Gesellschaft) a közösségi létet mint közvetlen, szerves emberi kapcsolatok, kölcsönös viszonyok együttesét állítja szembe.¹ Vagyis az alapnak tekintett közösségfogalom (Gemeinschaft) a valós, organikus, intim és privát életet, a népi hiedelmeket és baráti viszonyokat jeleníti meg szemben a közvetett emberi viszonyokat feltételező, a nagy instrumentalizált struktúráként működő nyilvános világgal, a társadalommal.

Ez a fogalmi megkülönböztetésen alapuló elképzelés egészen a 20. század végéig tartotta magát a szociológiában és a kommunikációtudományban. És ez alól azok az írások sem kivételek, amelyek a virtuális közösségi formák megerősödésével összefüggésben tárgyalják a virtuális és fizikai közösségek viszonyát. A legtöbb szerző ugyanis a virtuális és fizikai közösségek közötti különbségek érzékeltetésekor a Tönnies-féle Gemeinschaft-Gesellschaft fogalmi sémát alkalmazza, és továbbra is az adott helyen megvalósuló személyközi kapcsolatok jelentőségét hangsúlyozza a virtuális emberi viszonyoktól világosan elkülönülő valós közösségek kialakulása és fennmaradása szempontjából. Conrad M. Arensberg és Solon T. Kimball például a közösségkritériumok áttekintésekor a közösségek életét meghatározó társadalmi forma és viselkedésminták mellett kiemelt jelentőséget tulajdonítanak a közös emberi környezetnek

---

¹ TÖNNIES, Ferdinand: *Közösség és társadalom*. Bp., Gondolat, 1983.

is.² Hasonló módon közelíti meg Irwin T. Sanders is a valós közösségek ismérveit akkor, amikor közösségmeghatározásában a közös életmód és társadalmi szisztéma mellett fontos szerepet tulajdonít a közös életérnek és térbeli egységnek is.³ Marcia P. Effrat pedig arról ír *Approaches to Community* című tanulmányában, hogy a valódi közösségek voltaképpen olyan, a szolidaritás más és más intézményeivel rendelkező csoportok, amelyeket az adott helyen megvalósuló informális személyközi viszonyok folyamatos kölcsönhatása jellemez.⁴

A fizikai helyhez kötöttséget alapnak tekintő közösségfelfogás tehát annak a Tönnies nevével fémjelzett törekvésnek a 20. századi gyümölcse, hogy a közvetett emberi interakciókra épülő, elvont formációként meghatározott társadalom és az adott helyen megvalósuló közvetlen emberi viszonyokat feltételező közösség fogalmát világosan elkülönítsék egymástól, és ezáltal elemezhetővé tegyék a két különböző típusú szerveződés viszonyát és kölcsönhatását a társadalmi folyamatok vizsgálatakor.

Az internet térnyerésével mind erősebbé és meghatározóbbá váló virtuális közösségek azonban merőben új megvilágításba helyezték ezt a modernitás gondolkodásmódját jellemző közösségfelfogást és vele együtt természetesen a hely és a közösség viszonyával kapcsolatos képzetünket is.⁵ Igaz, az új kommunikációs technológiák használatával megszaporodó virtuális közösségek és a közvetlen térbeli érintkezést feltételező fizikai közösségek viszonyát eleinte többen a Tönnies-féle dichotomikus felfogás jegyében határozták meg. Ennek hátterében pedig valószínűleg az a hagyományos közösségi formák iránti aggodalom rejlett, amit a virtuális közösségek látványos térnyerése váltott ki a szerzőkből. A virtuális közösségek e szerzők felfogásában olyan, a valós pozitív entitásokként felfogott hagyományos közösségi formákat elfojtó, személytelen „közösségillúziók”, amelyeket fogalmilag is világosan el kell különíteni a valós közösségi formációktól.⁶ Így ahogy Tönnies a közösséget és a társadalmat egymástól lényegileg különböző formáknak tekintette, a virtuális közösségek expanzióját aggódva figyelő teoretikusok számára is kézenfekvő megoldást jelentett a fizikai és virtuális közösségeket a társadalmi szerveződés egymást kölcsönösen kizáró formáiként meghatározni. A fizikai közösségek szemben a közösségiségnek csupán illúzióját kínáló virtuális közösségekkel a kölcsönös egymásra utaltság és szolidaritás valódi élményét nyújtják tagjaik számára. Olyan, a közös lakóhelyhez fűződő érzelmi kötelek jellemzik őket, amelyeket az újonnan megjelenő virtuális közösségek sohasem biztosíthatnak tagjaik számára. Így a közösséghez való tartozásból fakadó és az egyes ember cselekedeteit meghatározó erőforrásról is kizárólag a fizikai közösségek esetében beszélhetünk. Ezt az erőforrást nevezzük a Pierre Bourdieu által bevezetett

² ARENSBERG, Conrad M. – KIMBALL, Solon T.: *Culture and Community*. New York, Harcourt, Brace and World, 1965.

³ SANDERS, Irwin T.: *The Community: An Introduction to a Social System*. New York, Roland Press, 1966.

⁴ EFFRAT, Marcia P. (szerk.): *The Community: Approaches and Applications*. London, London Free Press, 1974.

⁵ SZÉCSI, Gábor: *Social and Linguistic Convergence in the Information Age = Canadian Journal of Communication*, 2013, 4. sz., 639–648.

⁶ KOLKO, Beth – REID, Elizabeth: *Dissolution and Fragmentation: Problems in Online Communities = Cyber-society 2.0*. Szerk. JONES, S. G., Sage, Thousand Oaks, CA, 1998, 212–229.

és James S. Coleman írásaiban népszerűvé tett kifejezéssel társadalmi tőkének.⁷ A társadalmi tőke tehát olyan cselekvési erőforrás, amelyet a csoporthoz való tartozásból, az adott közösség tagjai közötti kapcsolatból fakad, és amely ily módon a társadalmi struktúra bevezetését jelenti az egyéni racionális döntések paradigmájába. Coleman meghatározásában ennek az erőforrásnak három alaptípusa érvényesül a valós közösségeken belül: a társadalmi környezet megbízhatóságán alapuló kötelezettségek/ elvárások, az adott társadalmi struktúra képessége az információk biztosítására, illetve a szankciókkal megerősített közösségi normák. Coleman például az utóbbi erőforrások kapcsán azt hangsúlyozza, hogy a negatív külső hatásokat korlátozó normák megjelenésének feltétele a társadalmi kapcsolatok zártsága, és a szankciók is csak akkor lehetnek hatásosak, ha a cselekvő környezetében lévő aktorok között közvetlen kapcsolat jött létre. A zárt társadalmi struktúra egyúttal a nagyfokú közösségi bizalom feltétele is.

Coleman meghatározásában tehát a társadalmi tőke fogalma még erősen kötődik a hagyományos, fizikai közösségek által nyújtott közvetlen emberi viszonyokhoz. És nincs ezzel másképp a kérdéskör másik nagy teoretikusa, Robert D. Putnam sem, aki „a kölcsönös előnyök jegyében megvalósuló társadalmi koordinációt és együttműködést elősegítő” társadalmi tőke működésének feltételeiként a társadalmi kapcsolathálókra alapuló információáramlást, a közösségi fejlődést, versenyképességet, a kollektív cselekvést és társadalmi együttműködést, illetve a kollektív közösségi tudatot, szolidaritást emeli ki.⁸ Ezek a feltételek azonban Putnam felfogásában elsősorban a fizikai közösségekre jellemző formális és informális kapcsolati rendszereken (család, baráti társaság, klub stb.) belül teljesülnek. Mindez azért is érdekes, mert Putnam már az internet hatásait elemezve veszi górcső alá a társadalmi tőke fogalmát. Vagyis az újonnan születő virtuális közösségek irányából mutat rá arra az internet hatásában rejlő ellentmondásra, hogy amíg az új kommunikációs technológia elvben hozzájárulhat a közös érdeklődésen alapuló új közösségek kialakulásához, valójában társadalmilag éppúgy izolálja egymástól az embereket, mint a televízió.

A társadalmi tőke fenti meghatározásait tehát a hagyományos, fizikai közösségi formák iránti aggodalom hatja át, amely szükségszerűen vonja maga után azt az általános vélekedést, hogy az internet és a mobiltelefon használatával kialakuló virtuális csoportok nem kínálnak tagjaik számára a közösségi létből fakadó cselekvési erőforrást. Más szóval, ezek a csoportok nem valódi közösségek. Esetükben a *közösség* szó használata pusztán metaforikus tartalmú. Társadalmi jelentőségük minimális, létrejöttük többnyire véletlenszerű, nem járulnak hozzá semmilyen közösségi identitás kialakulásához. Ehelyett az internetes csoportokhoz csatlakozók olyan felvett szerepekben kommunikálnak a csoport többi tagjával, amelyek rendeltetése épp a valódi identitás (származás, kor, nem, iskolai végzettség stb.) elrejtése. A kollektív felelősség, a közös identitás keresés és a kölcsönös kötelezettségvállalás hiánya miatt ezekre az

⁷ Lásd BOURDIEU, Pierre: *The Forms of Capital = Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. Szerk. RICHARDSON, J. G., Greenwood, New York, Greenwood, 1986, 241–258.; COLEMAN, James, S.: *Social Capital in the Creation of Human Capital = American Journal of Sociology*, 1988, 94. sz., 95–120.

⁸ PUTNAM, Robert D.: *Bowling Alone: The Collapse and Revival of the American*. New York, Simon and Schuster, 2000, 66.

„alközösségekként” működő csoportokra, miként arra Steve Jones is felhívja a figyelmet, megtévesztő lehet a közösségmetaforát alkalmazni.⁹

Ez a virtuális közösségekkel kapcsolatos felfogás máig tartja magát a szociológiában és a kommunikációtudományban, holott a '90-es évek közepén már megjelentek olyan munkák is, amelyek a szkeptikus megközelítéssel szemben valódi közösségekként határozzák meg az újonnan születő közösségi formákat. Howard Rheingold például már egyértelműen közösségeknek tekinti azokat az internethasználat során megszülető csoportokat, amelyeket közös érdeklődési kör mentén tetszőleges számú egyén alakít ki saját választása nyomán.¹⁰ Az ilyen csoportok esetében ugyanis éppúgy kimutathatók a valódi közösség ismérvei (közös cél, az azonosság és az összetartozás érzése, belső normák, szabályok stb.), mint a fizikai közösségek esetében. Belső rituálékkal, önálló, sajátos kifejezőmódokkal rendelkeznek, amelyek meghatározzák a közösségi információáramlást. Azaz ezek az online vagy virtuális közösségek is osztoznak a társadalmi tőkében, miközben széles körű közösségi bekapcsolódási lehetőséget és kölcsönhatást kínálnak az internetezők számára a virtuális térben. Olyan nyitott és széleskörűen hozzáférhető társadalmi hálózatok, amelyek esetében a fizikai közösségekhez képest szélesebb skálán érvényesül a bizalom és a társadalmi tőke. Ennek eredményeként pedig, miként arra Rheingold egy 2002-ben megjelent könyvében is felhívja a figyelmet, olyan hatékonysággal tudnak szélesebb skálájú érdekközösségeket aktivizálni, ahogy arra a térben és időben korlátozott fizikai közösségek soha sem lennének képesek.¹¹ Hasonló megállapításra jut Thomas Lindlof és Milton Schatzer is, akik az internethasználat nyomán születő virtuális közösségeket olyan közösségekként határozzák meg, amelyeket hasonló érdeklődésű emberek tudatosan hoznak létre valamilyen konkrét téma jegyében.¹² A közösségiség alapja ebben a megközelítésben is egy széles körű bizalmon alapuló, motivált és interaktív kommunikációs tevékenység, ami a virtuális csoportokat valódi közösségekké teszi.

Bár Rheingoldék virtuális közösségek alatt elsősorban az internetes online fórumokhoz köthető közösségi formákat értik, mára világossá vált, hogy a mobiltelefonálás, de sms- és e-mail-üzenetváltás során is születhetnek közösségekként működő csoportok. Az ilyen közösségek tagjai a közös érdeklődés mentén térbeli kötöttségektől függetlenül kerülnek kapcsolatba egymással, hogy bizonyos információkban, elképzelésekben, érzésekben, kívánságokban osztozzanak egymással. Ezek a közösségi viszonyok átszövik az internetező, mobiltelefonáló ember mindennapi kommunikációs kapcsolatait, aki ezáltal mindinkább a virtuális közösségek kölcsönhatása mentén szerveződő hálózati társadalom tagjaként gondolkodik és viselkedik. Az új közösségi formák nemhogy gyengítenék, de erősítik is a virtuális és fizikai kapcsolatai révén behálózott ember fizikai közösségeken belül kialakult érzelmi, társadalmi kötődéseit.

⁹ JONES, Steve G.: *Understanding Community in the Information Age = Cybersociety: Computer Mediated Communication and Community*. Szerk. KATZ, J. E., Sage, Thousand Oaks, CA, 1995, 12-29.

¹⁰ RHEINGOLD, Howard: *The Virtual Community: Homesteading on the Electronic Frontier*. Massachusetts: Addison-Wesley, Reading, 1993.

¹¹ RHEINGOLD, Howard: *Smarts Mobs*. Cambridge, Perseus, 2002.

¹² LINDLOF, Thomas R. – SHATZER, Milton: *Media Ethnography in Virtual Space: Strategies, Limits and Possibilities = Journal of Broadcasting and Electronic Media*, 1998, 2. sz., 170-189.

Sőt a fizikailag egymástól elkülönülten élő emberek számára egyöntetűen elfogadott közösségi normákat, értékeket kínáló virtuális közösség bizonyos értelemben a kiterjedt társadalmi viszonyrendszert feltételező elsődleges kötelékek metaforájává is vált. Léte így mindinkább elhalványítja a társadalom (Gesellschaft) és közösség (Gemeinschaft) fogalma között húzódó határokat. Rendeltetése ebből adódóan, miként arra James E. Katz és Ronald E. Rice is felhívja a figyelmet, hogy lebontsa azokat a falakat, amelyeket a fizikai közösségek emeltek a kultúrák, nemek, etnikai csoportok vagy a földrajzi helyek, helyszínek között.¹³ A virtuális közösségi viszonyok kialakításakor a közösség tagjai a meggyőződésüknek, attitűdjeiknek leginkább megfelelő módon képesek megjeleníteni identitásukat, vélekedéseiket, a közösséggel kapcsolatos elvárásait. Más szóval, amíg a fizikai közösségek a közösségek tagjai által egyöntetűen elfogadott társadalmi és fizikai (térbeli) határvonalak mentén szerveződnek, addig a virtuális közösségek a közösségek tagjai által egyöntetűen elfogadott társadalmi gyakorlaton és a közös érdeklődési körön alapulnak.

A virtuális közösségek tehát éppúgy megfelelnek a közösségekkel kapcsolatos elvárásoknak, mint a fizikai közösségek, de virtuális jellegükből adódóan tagjaik fizikai jelenléte nélkül válnak valódi közösségekké. Az internetezők, mobiltelefont használók meghatározott érdeklődési kör mentén szerveződő virtuális csoportjait közösségeknek tekintő elméletek tehát alapvetően változtatják meg a közösség és a hely viszonyával kapcsolatos hagyományos felfogást. Az elmélet képviselői szerint ugyanis ma már a térbeli érintkezés, a fizikai jelenlét, a közös helyen megvalósuló személyközi kapcsolatok nélkül is szerveződhetnek valódi közösségek. Miként arra Barry Wellmann és Milena Gulia *Net Surfers don't Ride Alone* című írásukban rámutatnak, az információ korában a közösség meghatározásakor a térbeli alapokról a társadalmi hálózat kínálta alapokra helyeződik át a hangsúly.¹⁴ Wellmann és Gulia szerint csak akkor érthetjük meg, hogy a virtuális csoportok miért tekinthetők közösségeknek, ha újraértelmezzük magának a közösségnek a fogalmát. Ennek során pedig akkor járunk el helyesen, ha a korábbi „idealizált” közösségértelmezésektől eltávolodva a közösséget mindenekelőtt individuumok társadalmi hálózataként, azaz egyfajta személyes viszonyrendszerként fogjuk fel. Csak így tudjuk ugyanis megragadni a közösségi kötődések lényegét egy nem a fizikai közelségen alapuló csoportban. Egy olyan csoportban, amely tehát a fizikai közösségekhez hasonlóan maga is közösségként működik annak ellenére, hogy már nem jellemzőek rá azok a hagyományos kötelékek, amelyek a családi, rokonsági, szomszédsági viszonyokra és más primer csoportokra épülő közösségeket tartják össze. Ha viszont a közösséget individuumok térbeli korlátokat nem ismerő társadalmi hálózataként fogjuk fel, szükségtelen külön virtuális és fizikai közösségekről beszélnünk. Csak egyféle közösség létezik, amely éppúgy létrejöhethet a virtuális médiatérben, mint az egymással fizikai kapcsolatba kerülő emberek alkotta primer csoportokon belül.

¹³ KATZ, James E. – RICE, Ronald E.: *Social Consequences of Internet Use: Access, Involvement and Interaction*. Cambridge, MIT Press, 2002.

¹⁴ WELLMANN, Barry – GULIA, Milena: *Net surfers don't Ride Alone: Virtual Community as Community = Networks in the Global Village*. Szerk. WELLMANN, B., Westview Press, Boulder, CO, Westview Press, 1999, 331-367.

Wellman és Gulia ebből a felismerésből kiindulva bírálja Rheingold virtuális közösségekkel kapcsolatos meghatározását is, ami a virtuális és fizikai közösségeket egymástól elkülönülő realitásokként kezeli. A közösségről alkotott fogalmunkat, vélik Wellmanék, ugyanis kizárólag ennek a két realitásnak az egyesítésével érthetjük meg. A társadalmi hálózat fogalma immár megkerülhetetlenné vált a kommunikáció közösségépítő szerepével kapcsolatos modellek megalkotásakor. Szemben a hagyományos társadalom-közösség modellek kínálta képpel, az információ korában a virtuális társadalmi hálózatokba való bekapcsolódás nem vonja maga után a valós közösségi viszonyok feladását. Sőt mi több, az internetezés, mobiltelefonálás teremtette kommunikációs kapcsolatok kiegészíthetik és ki is terjeszthetik a hagyományosnak tekintett fizikai közösségek viszonyrendszerét. Anita Blanchard és Tom Horan szerint a társadalmi tőke növekedését vonja maga után, amikor az elektronikus technológiák használatával mind nagyobb számban megjelenő virtuális közösségek kiszélesítik a fizikai közösségek határait.¹⁵ Vagyis az információk gyors és széles körű cseréjére épülő, közös érdeklődési körön alapuló virtuális közösségek megjelenése a társadalmi tőke növekedését vonja maga után a velük kapcsolatba kerülő fizikai közösségekben is.

Márpedig ha az új kommunikációs technológiák használata a társadalmi viszonyokat kiterjesztő és megerősítő virtuális közösségek révén a társadalmi tőke növekedéséhez vezet, akkor a hozzájuk köthető új közösségi formákra is érvényeseknek kell lenniük a társadalmi tőke azon alaptípusainak, amelyekre Coleman és Putnam is felhívták a figyelmet. S valóban, napjainkban egyre több látványos és kevésbé látványos példát találunk a virtuális közösségekben rejlő cselekvési erőforrásokra. A napi híradások például mind több olyan nemzeti és nemzetközi mozgalomról tudósítanak, amelyek kiindulópontját az internetes közösségi kommunikáció jelenti. Ma már politikai, kulturális, vallási események sora kötődik az egymással online információcsere révén kapcsolatba kerülő emberek virtuális csoportjaihoz. Kampányaik megtervezésekor a pártok, kulturális és vallási csoportok ma már megkerülhetetlen tényezőként veszik figyelembe az internetes csoportokra jellemző jelentős társadalmi tőkét, a virtuális közösségekben rejlő cselekvési erőforrásokat.

Katz és Rice már idézett munkájukban nem véletlenül jutnak arra a megállapításra, hogy a rendszeres internethasználók sokkal nagyobb valószínűséggel kapcsolódnak be a politikai eseményekbe, különböző közösségi szerveződésekbe, mint azok, akik ritkán vagy egyáltalán nem kommunikálnak az interneten.¹⁶ Hasonló következtetésre jutnak 2010-ben megjelent, *Internet and Community* című tanulmányukban Haythornthwaite és Kendall is, akik a virtuális közösségek által megerősített fizikai közösségeket tekintik a legjobb közösségi formáknak, hangsúlyozva, hogy az információ korában az online kommunikációs viszonyok nem csupán pozitív hatást gyakorolnak a fizikai, helyalapú közösségekre, de az online kommunikáció és az offline világ csak egymással kölcsönhatásban válhatnak közösségépítő tényezővé.¹⁷ És ezen az állásponton

¹⁵ BLANCHARD, Anita - HORAN, Tom: *Virtual Community and Social Capital = Social Dimensions of Information Technologies*. Szerk. GARSON, G. D., Idea Group, Hershey, Idea Group, 2000, 6–22.

¹⁶ KATZ-RICE: *i. m.* (2002).

¹⁷ HAYTHORNTHWAITE, Caroline - KENDALL, Lori: *Internet and Community = American Behavioral Scientist*, 2010, 8. sz., 1083–1094.

van Amitai Etzioni is, aki *The Monochrome Society* című, nagy hatású munkájában azt hangsúlyozza, hogy bár az elektronikus mediatizált kommunikáció jelentős mértékben kiszélesíti azok körét, akikkel folyamatos kommunikációs kapcsolatba kerülhetünk, egyúttal meg is erősíti és újra is építi a hagyományos közösségi formákat.¹⁸

Ha tehát a virtuális közösségek esetében is felfedezhetők a közösségeket jellemző cselekvési erőforrások, akkor túl azon, hogy szükségtelen féltenünk a hagyományos fizikai közösségeket az elektronikus mediatizált kommunikációtól, egyre kevésbé indokolt a virtuális és fizikai közösségekről mint egymástól lényegileg különböző szerveződésekről beszélnünk. Az információs technológiák használatához kötődő hálózottság révén az individuumok számára ezeknek a közösségeknek a határai egyre kevésbé érzékelhetők. Az egymással a közvetített kommunikáció különböző technológiai révén kapcsolatba kerülő emberek önértelmezésének és közösségi szerepeinek végső viszonyítási keretévé a napi információcsere révén kialakuló hálózati társadalom válik. Az elektronikus kommunikáló ember fizikai, konkrét helyhez kötött, közvetlen emberi viszonyait, offline társadalmi helyét és kapcsolatait mindinkább egy információközpontú társadalmi hálózat részeként itéli meg. Ez a társadalmi hálózat ily módon válhat egyetlen nagy, a globális és lokális kötődéseket egyaránt megjelenítő, mediatizált közösséggé, amelynek szervezőelve a hatékony információcsere szabályainak egyöntetű elfogadása és alkalmazása.

A *közösség* szó használata ezért járhat ma együtt az eddigieknél átfogóbb, ha úgy tetszik, globális közösségkritériumok meghatározásának igényével. Ezek a közösségkritériumok pedig, ahogy arra a fentiek is rávilágítottak, az elektronikus kommunikációs technológiák használatával globalizálódó kommunikációs tér sajátosságaiból vezethetők le. Vagyis belső kapcsolatban vannak az információkövetítés hatékonyságának egyöntetűen elfogadott feltételeivel. E feltételek (pl. a közös információs bázis és érdeklődési kör, illetve a bizalmi viszonyok kölcsönös kialakulása) közösségformáló tényezőként járulnak hozzá a közösség szerkezetével, működésével kapcsolatos képzeletünk módosulásához, és sugallhatják például azt a meghatározást is, miszerint a közösség végső soron nem más, mint a hatékony információkövetítésre irányuló kommunikatív cselekvések szabályait egyöntetűen elfogadó és alkalmazó emberek közötti viszonyok összessége.

A mediatizált kommunikáció szerepének növekedésével tehát a közösségiség élményét mindinkább egy sajátos hálózati individualizmus táplálja. A kommunikációs viszonyai révén behálózott ember ennek eredményeként intim viszonyba kerül az őt befogadó társadalmi viszonyrendszerrel. Ennek az intimitásnak a lényege pedig, miként arra Leopoldina Fortunati is rámutat, nem valamilyen, a hálózati társadalomban egymással kapcsolatba kerülő emberek viselkedését meghatározó általános érzelem, hanem a közösségnek az új kommunikációs technológiák korában megőrzött eredeti funkciója.¹⁹ A társadalmi struktúra ezáltal éppoly közvetlenül jelenik meg az egyéni döntések szintjén, mint a hagyományos közösségekben. A hálózati társada-

¹⁸ ETZIONI, Amitai: *The Monochrome Society*. Princeton, NJ, Princeton University Press, 2001.

¹⁹ FORTUNATI, Leopoldina: *Italy: Stereotypes, True and False = Perpetual Contact: Mobile Communication, Private Talk, Public Performance*. Szerk. KATZ, J. E. - AAKHUS, M., Cambridge, Cambridge University Press, 2002, 42-62.

lomban térbeli kötelékek nélkül, szabadon alakított közösségi viszonyainkban éppúgy ott rejlik a társadalmi tőkeként érvényesülő cselekvési erőforrás, mint azokban a hagyományos közösségi formákban, amelyekben a közösségépítő bizalom még elválaszthatatlanul kötődött a közvetlen személyközi kapcsolatokhoz.

A közösségépítés folyamatában már nem érvényesülnek azok a lokális viszonyokat meghatározó kötelékek, amelyek a kötött én, a közjó érdekében elnyomott egyéniség képzetének kialakulásához vezettek. Az újonnan születő társadalmi hálózatok a saját közösségei alfájának és ómegájának tekintett individuumot emelik piederasztálra. A közösség immár nem mindent áthidaló személyközi kapcsolatok helyhez kötött jelenségeként szerveződik, hanem, miként arra Wellmann is felhívja a figyelmet, informális kapcsolatok individuális hálózatoként, amely egyúttal egy széles körű társadalmi kapcsolatrendszer alapját is jelenti.²⁰ Az elektronikus kommunikáló ember az új társadalmi hálózatban szabadon és folyamatosan váltogathatja közösségi szerepeit anélkül, hogy ezzel felszámolná eredeti közösségi kötődéseit. Az egyes közösségi szerepeit és kötődéseit más közösségekben játszott szerepei és megélt kötődései tükrében értelmezi, azonosságátudatát egy sajátos többretegű hálózati identitás határozza meg.

Ákár a globális, akár az újonnan szerveződő helyi közösségi szint irányából közelítjük meg az egyén és a társadalom viszonyát, azt látjuk, hogy az egyén egyre kevésbé kötődik az osztálya által kijelölt konvencionális társadalmi helyhez. Mind szélesebb spektrumú kommunikációs tevékenysége révén egyre több olyan közösségi formát, életmódot, hagyományt és értékrendet ismer meg, amelyet korábban elzártak előle a normatív integráció tradicionális intézményei, az eleve elfogadott közösségi hagyományok és tekintélyek. Lehetősége nyílik ezáltal arra, hogy válasszon magának az egymással versengő közösségek, életmódok és értékek közül. S ez a hagyományosan elfogadott normák, életmódok, értékek viszonylagosságának felismeréséből fakadó választás egyúttal a hálózott individuum egyre összetettebb identitásának részévé is válik.

2. Egyén és mediatizált közösség a hálózati társadalomban

A közösség új szintjeinek kialakulása a mind összetettebb egyéni identitások révén tehát felülírja a társadalommal kapcsolatos hagyományos osztályozási, kategorizálási mintákat, s ezzel együtt mintegy újraintegrálja a különböző társadalmi csoportokat is. A globális és lokális közösségi szintek kialakulása ily módon vezet el egy új típusú lokalitás megszületéséhez, amelyet Meyrowitz találóan „glokalitás”-nak nevez.²¹

Meyrowitz már idézett munkájában abból a feltevésből indul ki, hogy az ember önmagáról alkotott képe (*sense of self*) voltaképpen az egyén közösségi, társadalmi

²⁰ WELLMANN, Barry: *Networks as Personal Communities = Social Structures: A Network Analysis*. Szerk. WELLMANN, S. D. – BERKOWITZ, S. D., Cambridge, Cambridge University Press, 1988, 130–184.

²¹ MEYROWITZ, Joshua: *The Rise of Glocality: New Senses of Place and Identity in the Global Village = A Sense of Place: The Global and the Local in Mobile Communication*. Szerk. NYÍRI K., Vienna, Passagen Verlag, 2005, 23–25.

kapcsolataira visszavezethető tükrözött kép. Mások velünk kapcsolatos reakciói, attitűdjei, viselkedése alapján ismerjük meg önmagunkat; értjük meg cselekvéseink, viselkedésünk, szavaink társadalmi jelentését. Énképünk annak észleléséből fakad, ahogyan mások észlelnek bennünket, azaz egy „általánosított másik” szemszögéből észleljük és ítéljük meg saját viselkedésünket és megnyilatkozásainkat.

Meyrowitz szerint az új kommunikációs technológiák megjelenése és kiterjedtebb használata kitágította a tapasztalati teret, s ezáltal az önismeretünk forrását jelentő „általánosított másik”-ról alkotott fogalmunkat már nem pusztán a közvetlen környezetünkben élő emberek velünk kapcsolatos reakciói táplálják. A globális médiaterben immár más helyeken lévő, más közösségekben élő emberek is szolgálhatnak „értükörként”. S ez a mediatizált, közvetített „általános másik”, bár nem szünteti meg az önmagunkról alkotott képünk függését a bennünket befogadó helyi közösségtől, csökkenti helyi kötődésünk jelentőségét énképünk kialakításában.

Másrészt azzal, hogy az elektronikus kommunikáció terében globális perspektívák nyílnak meg előttünk, kitarul az a viszonyítási mező is, amelyet Meyrowitz „általánosított máshollét”-nek nevez.²² Az „általánosított máshollét” olyan tükör, amelyben saját lokalitásunkat szemlélhetjük és megítélhetjük. Az „általánosított máshollét” érzékelésével helyi közösségünkről más helyi közösségekhez viszonyítva alkotunk képet. Ez a kitáguló viszonyítási mező egyfajta globális mátrixot helyez a lokálissal kapcsolatos tapasztalatainkra, s így egy különleges én- és helytudat forrásává válik. „Glokálisokban élünk”, írja Meyrowitz, ami annyit jelent, hogy „bár valamennyi lokalitás több szempontból egyedi, mindegyik globális trendek és a globális tudat hatása alatt áll”.²³ Az új médiaterben érvényesülő globális nézőpont tehát azzal, hogy általános viszonyítási mezőbe helyezi helyi közösségünket, egyúttal új, a lokalitáson túlmutató jelentést is ad közösségi interakcióinknak, amelyeket egy, az elektronikus média által megteremtett külső perspektívából, „felülnézetből” vagyunk képesek szemlélni.

A lokális és globális társbérletből fakadó „glokális”-ban azonban a helyi kötődés új, minden eddiginél erősebb formái is kialakulnak. Ennek oka pedig, hogy a globális nézőpont az új médiateret jellemző viszonyítási keret révén minden eddiginél tudatosabb választás eredményeként érezzük, valljuk magunkat egy helyi közösség tagjának. Más szóval, a globális kommunikáció révén megteremtődő, miként Edward Relph fogalmaz, „objektív kívüllevés” (*objective outsidersness*) a lokálisshoz való kötődés minden eddiginél tudatosabb, érzelmileg minden korábbinál erősebb formáját váltja ki.²⁴ Az általunk több szempont mérlegelésével tudatosan választott helyet és közösséget ugyanis sokkal inkább a sajátunknak fogjuk érezni, mint azt, amelyhez pusztán konvencionális kötelek fűznek bennünket.

Az újonnan megszülető globális nézőpont azáltal, hogy minden eddiginél tudatosabbá teszi közösségi, társadalmi viszonyulásainkat, nem egyszerűen csak a viselkedésünket befolyásolja, de hatással van magára a társadalmi identitásra is. A globális

²² MEYROWITZ: *i. m.* (2005), 22–23.

²³ Uo., 23.

²⁴ RELPH, Edward: *Place and Placelessness*. London, Pion Ltd, 1976, 51–52.

kommunikáció teremtette „felülnézetben” átértékelődnek a szövegalapú társadalmakban kikristályosodott hagyományos társadalmi kategóriák. A globális nézőpont révén egyre tudatosabban közelítjük meg ezeket a kategóriákat, és emiatt egyre kevésbé tudjuk reflexió nélkül elfogadni a hátterükben boltosuló konvenciókat. Másrészt az új médiatér kínálta kommunikációs közeg teljes mértékig átjárhatóvá tette a közösségi, társadalmi kommunikációt meghatározó szituációs határokat. Az elektronikus médiumok révén megnyíló szituációs határok és a saját társadalmi, közösségi gyakorlatát globális nézőpontból szemlélő és ezáltal a konvenciókkal kapcsolatban mindinkább kritikusabbá váló személyiség attitűdjei miatt egyre kevésbé lehetséges több, a hagyományos szövegalapú társadalmat jellemző kategóriát fenntartani.

Így válhat az elektronikus kommunikáció olyan társadalmi konvergenciák alapjává, mint amilyen például a gyermeki és felnőtt világok közeledése is. Miként Meyrowitz „lokalitás”-ról írt tanulmányában olvashatjuk, manapság egyre kevésbé őrizhető meg az a szövegalapú társadalmakat jellemző gyakorlat, hogy a szövegek különböző szintű kódolásával távol tartják a gyermekeket a felnőttek, sőt más korú gyermekek információs világától.²⁵ A televíziót néző, internetező gyermekek ma minden további nélkül hozzájuthatnak a felnőttek elkülönített információihoz. S így egyre inkább elhalványulnak a gyermekkor és az ifjúkor, illetve az ifjúkor és a felnőttkor közötti határvonalak. Az a kommunikációs közeg, amelyben a gyermekek információhoz jutnak, egyre inkább azonossá válik azzal a világgal, amelyben a felnőttek kommunikálnak, dolgoznak vagy éppen szórakoznak. Azaz a televíziós csatornákat néző, az internetet egyre tudatosabban böngésző gyermek ugyanabban a kommunikációs közegben tájékozódik, jut hozzá újabb és újabb információkhoz, mint a felnőtt. A gyermeki és felnőtt világokat korábban jellemző kommunikációs szituációk egyre jobban átfedik egymást. S ez, véli például Neil Postman, szükségszerűen vezet a felnőtt hagyományos társadalmi helyzetéből és szerepéből fakadó tekintélyének gyengüléséhez.²⁶ Erre hívja fel a figyelmet Meyrowitz is *Medium Theory* című tanulmányában, mikor így fogalmaz: „Az elektronikus társadalmat a felnőtt gyermekek és a gyerekes felnőttek egyre növekvő száma jellemzi.”²⁷ A „gyermekkor eltűnése”, hogy Postman már idézett művének címére utaljunk, tehát arra a társadalmi kategóriák közötti konvergenciára példa, amely a kommunikációs szituációk határainak elmosódásából fakad az elektronikus médiumok terében. Az elektronikus média használata megszabadít bennünket a hagyományos társadalmi besorolásokban és az azokra épülő interakciókban rejlő kötöttségektől, korlátozásoktól. Ahogy Meyrowitz írja: „Szabadon alakíthatjuk saját kapcsolati hálókat, és a mi döntésünkön múlik, hogy milyen szinten akarunk bekapcsolódni ezekbe a hálózatokba. Valamint tőlünk függ az is, hogy milyen szinten kötődünk a helyi térhez.”²⁸

²⁵ MEYROWITZ: *i. m.* (2005), 28–29.

²⁶ POSTMAN, Neil: *The Disappearance of Childhood*. New York, Vintage Books, 1994, 89–90.

²⁷ MEYROWITZ, Joshua: *Medium Theory = Communication Theory Today*, Szerk. CROWLEY, D. – MITCHELL, D., Cambridge, Polity Press, 1994, 68.

²⁸ MEYROWITZ: *i. m.* (2005), 30.

Az elektronikusan közvetített kommunikáció tehát sokrészűvé és személyessé teszi közösségfogalmunkat, s megváltoztatja a hagyományos közösségi formákhoz köthető rögzített, stabil identitásról alkotott képzetünket. Az új kommunikációs technológiák használata az én „telítődésével” jár együtt, ami annyit jelent, hogy a hálózati társadalom tagjai képesek valamennyi lehetséges identitásukat befogadni, és ebben már nem korlátozza őket egy, a hagyományos közösségi formákat jellemző, adott helyhez kötött azonosságtudat. Mindez pedig az én fogalmának azt az új, viszonyköz-pontú megközelítést vonja maga után, amit a főként a mobiltelefonok használatának pszichológiai hatásait vizsgáló Kenneth J. Gergen szorgalmaz *Self and Community in the New Floating Worlds* című tanulmányában.²⁹

Gergen szerint az új kommunikációs technológiák használata a „kapcsolati létezés” eddig ismeretlen formáinak kialakulásával „teljes mértékig aláássa a kötött én fogalmát”.³⁰ A hálózati társadalomban a különböző közösségi formák között szabadon vándorló ember újabb és újabb érzelmi kötelekeket képes kialakítani a fizikai közösségeket jellemző közvetlen társadalmi kötődései mellett. A mediatizált kommunikáció különböző technológiáit alkalmazó ember identitása így képlékennyé válik, a különböző társadalmi kontextusokban „kaméleonszerűen” változik. Egyre bizonytalanabb vállalkozássá válik egy ember valódi énjének, egy stabil „énmagnak” a meghatározása. A globális társadalmi hálózat tagjává váló ember számos kapcsolat, értékrend, vágy és vélekedés iránt kötelezi el magát, miközben közösségről közösségre vándorol televíziózás, internetezés vagy éppen mobiltelefonálás közben. Egyetérthetünk tehát Gergennel abban, hogy az információ korában a kötött, központi én képzete mindinkább felbomlik, és átadja helyét a kapcsolati én fogalmának. És abban is, hogy ez a folyamat az úgynevezett dialogikus technológiák, az internet és mindenekelőtt a mobiltelefon mind gyakoribb használatával gyorsul fel igazán. A mobiltelefon révén a viszonyok hálózata „mindig kéznél van”, írja Gergen, a telefon mint tárgy így a „kapcsolati kötelekek egyfajta ikonjává válik”.³¹ A mobiltelefon egy olyan „terelőlemez” jelent használója számára, amely révén kötöttségek nélkül tud nap mint nap választani az egymással versengő csoportok (család, baráti kör, munkahelyi kollégák stb.) közül. A mobil kommunikáció a különböző közösségek között vándorló ember számára megteremti a többszörös lojalitás élményét.

Anélkül, hogy véglegesen elkötelezné magát valamely közösségi forma mellett, a növekvő mobilitás révén tehát bárki képes lehet szolidárisan kommunikálni bármely általa választott csoporttal. Más szóval, az a modern ember közösségi kötődéseit meghatározó törekvés, hogy egy-egy közösségi magra összpontosítva lezárja közvetlen társadalmi viszonyai hálózatát, egyre kevésbé érvényesül az új kommunikációs technológiák korában. A hálózati társadalom emberének egyéniségét a hibrid (virtuális-fizikai) kommunikációs közösségekben betöltött szerepei határozzák meg. E kölcsönhatások nyomán olyan instabil, képlékeny, állandóan változó közösségi formák

²⁹ GERGEN, Kenneth J.: *Self and Community in the New Floating Worlds = Mobile Democracy: Essays on Society, Self and Politics*. Szerk. NYÍRI, K., Passagen Verlag, Vienna, 2003,103–114.

³⁰ GERGEN: *i. m.* (2003), 110.

³¹ Uo., 111.

születnek a hálózati társadalomban, amelyeket Michel Maffesoli találóan „új törzsek”-nek nevez.³² Ezek a „törzsek” úgy biztosítják az én számára a „sokoldalúvá” válás, az újabb és újabb közösségi szerepek kívánta gyors átalakulás lehetőségét, hogy ezzel az individuuum egyúttal egy széles körű társadalmi hálózat részévé is válik.

A közösségfogalom újragondolását sürgeti Nicola Green is, aki elsősorban a mobilkommunikáció hatásait vizsgálva veti fel egy, a hagyományostól eltérő meghatározás lehetőségét: „Az internethez és a »virtuális« közösségekhez hasonlóan a »mobilközösségek« értelmezésének is túl kell lépnie a »közösségek mint érdekcsoportok« fogalmán (amely csoportok alapja a megtestesített liberális egyén autenticitása és »joga a magánszférához«), sőt a »közösségek mint személyközi és közös helyen kialakuló kapcsolatok« hagyományos szociológiai fogalmán is (amely kapcsolatok alapját a rokonságon vagy azonos társadalmi csoporton belüli közvetlen kölcsönhatások jelentik). Ehelyett a »közösségek mint bizalmi folyamatok« fogalom felé kell elmozdulnunk (amely fogalom alapja a közvetelt, személyközi, szervezeti bizonytalanság és kockázat kölcsönös, reciprok és ismételt kialakulása).”³³

A Green által sugallt közösségfelfogás – miként oly sok más értelmezési kísérlet – arra a tényre világít rá, hogy az elektronikus kommunikációs technológiák elterjedésével a közösséget egyre kevésbé tekintjük közvetlen személyközi kapcsolatok együttesének, és sokkal inkább közelítjük meg úgy, mint a közvetlen és közvetett emberi interakciókat egyaránt felölelő jelképes folyamatot. A mobiltelefonáló, internetező ember számára ugyanis a közösségi kötődések már egy, az egyént befogadó és a kommunikáció folyamatában állandóan változó viszonyrendszerben, egy folyamatként megélt társadalmi hálózatban alakulnak ki. S ez a mediatizált kommunikáció közegében formálódó sajátos, mediatizált közösségiség a maga dinamikus jellegéből adódóan már egyre kevésbé képes fenntartani a virtuális és fizikai közösségek között korábban húzódó, merev határvonalakat.

A fenti megfontolások jegyében hangsúlyozza Manuel Castells is a virtuális és fizikai közösségek fogalmi szintézisének szükségességét a *The Information Age* című nagy hatású munkájában.³⁴ E nélkül ugyanis képtelenek lennének értelmezni a társadalmi hálózattal kapcsolatos mindennapi tapasztalatainkat. Más szóval, a társadalmi hálózat működésének megértéshez szükség van a fizikai és virtuális világban szerzett tapasztalataink egységesítésére, ami viszont elképzelhetetlen a fizikai és virtuális közösségekről alkotott fogalmainak szintézise nélkül. A valóságossá vált virtualitás kultúrájába léptünk, véli Castells, amelyben a tömegkommunikációs eszközök fejlődésével a tömegkommunikáció egyirányú kommunikációs gyakorlatát az új, interaktív, személyre szabott információ- és kultúráközvetítés veszi át. Az egyre jobb minőségű és egyre gyorsabb internetkapcsolatot biztosító új technológiák, az egyénre szabott műsorszórási formák mindennapi élménnyé teszik a fizikai és virtuális közösségekről kialakult képzeink szintézisét.

³² Lásd MAFFESOLI, Michel: *The Time of the Tribes: The Decline of Individualism in Mass Societies*. London, Sage, 1996.

³³ GREEN, Nicola: *Community Redefined: Privacy and Accountability = Mobile Communication. Essays on Cognition and Community*. Szerk. NYÍRI, K., Vienna, Passagen Verlag, 2003, 53.

³⁴ CASTELLS, Manuel: *The Information Age Vol. I: Rise of Network Society*. Malden, MA, Blackwell, 2000.

Az elektronikusan mediatizált kommunikáció, mindenekelőtt az internethasználat eredményeként megszülető virtuális-fizikai hibrid közösségek a társadalmi tőke valamennyi típusával rendelkező, valós közösségi formák. S mint ilyenek, nyilvánvalóan hozzájárulnak a folyamatként megélt társadalmi hálózat működéséhez és megerősödéséhez. Az új társadalmi viszonyrendszer keretein belül a virtuális közösségek valós közösségekké válnak, a valós közösségi viszonyok ugyanakkor virtualizálódnak. Mediatizálódnak a közösségi formák és velük együtt a közösségről alkotott fogalmunk is, ami viszont egy minden eddiginél erősebb közösségiség kialakulásával jár együtt az elektronikusan kommunikáló emberek körében. Más szóval, a mediatizált vagy hibrid közösségek olyan erős közösségi kötelekeket feltételező, valós közösségi formák, amelyek egyetlen dinamikus, állandóan változó társadalmi hálózat keretében egyesítik a korábban virtuális és fizikai közösségekként működő csoportokat.

Ezekben a közösségekben a társadalmi tőke éppúgy jelen van, mint volt a hagyományos közösségi formákban, csak hogy ez a társadalmi tőke a közös érdeklődési körre visszavezethető értelemes motiváció alapul. Ahogy arra Katz és Rice felhívja a figyelmet, a mediatizált közösségek tagjai éppúgy képesek fogalmat alkotni az önzetlenségen, szolidaritáson alapuló közösségiségről, mint a hagyományos fizikai közösségek tagjai tudtak a modernitás korában.³⁵ Gondoljunk csak az interneten születő önszerveződő csoportokra, mentori programokra, karitatív szolgáltatásokra, etikai és politikai közösségekre! Nancy K. Baym nem véletlenül tekinti az elektronikusan közvetített kommunikáció általánosan elfogadott normarendszerét olyan „menedékeknek”, amely összehozza a hálózati társadalom közösségépítő tagjait.³⁶ Etzioni is ebből a megfontolásból jut arra a megállapításra, hogy valós közösségek ma már nem elsősorban az adott helyen élő emberek mindennapi kommunikációs kölcsönhatásainak során, hanem más emberek értékorientált elérésének folyamatában az erkölcsiség és a megbízható kommunikációra való képesség jegyében születnek.³⁷

A fentiek mellett egyébként már csak azért is indokolt a mediatizált közösségek esetében társadalmi tőkérről beszélni, mert ahogy arra Rheingold is rávilágít, a mediatizált közösségek szerveződésének lényegi mozzanatát jelentő tudásmegosztás és bizalom a társadalmi tőke egyik lényeges formája és erőforrása.³⁸ Sőt mi több, ezek a közösségek bizonyos értelemben olyan ideális közösségeknek is tekinthetők, amelyekben a kommunikációs viszonyokból fakadó közösségérzést felerősíti a tekintélyelvűség egyöntetű elutasítása, az egyenlőségen alapuló belső rend iránti nyitottság és a saját szabályok megalkotására való hajlam. Ennek az érzésnek az ereje abból fakad, véli Rheingold, hogy az elektronikusan kommunikáló ember esetében a közösséghez való tartozás élménye együtt jár a közösségen belüli életmód és értékrend szabad megválasztásának tapasztalatával.

³⁵ KATZ-RICE: *i. m.* (2002), 199.

³⁶ BAYM, Nancy K.: *Emergence of Community in Computer Mediated Communication = Cybersociety: Computer Mediated Communication and Community*. Szerk. JONES, S. G., Thousand Oaks, CA, Sage, 1995, 138–163.

³⁷ ETZIONI: *i. m.* (2001).

³⁸ RHEINGOLD: *i. m.* (2002).

Az egyéni szabadság érzése által felerősített közösségi kötődések teszik tehát a mediatisált hibrid közösségeket olyan ideális közösségi formákká, amelyek a Castells, Etzioni, Rheingold, Katz, Rice, Haythornthwaite vagy Kendall által sugallt módon teremtik meg a virtuális és fizikai közösségek szintézisét. Ezért akkor járunk el helyesen, ha az információ korában a társadalmi interakciókat és a társadalmi kötődést a közösségi viszonyaikat szabadon szövögető egyének társadalmi együttműködéseként és az elektronikus diszkusziót folytató csoportokon belüli sajátos érzelmi támogatásként fogjuk fel. Ez felel meg ugyanis leginkább az elektronikusan kommunikáló, a virtuális és fizikai közösségek határait egyre kevésbé észlelő ember mindennapi tapasztalatainak, életvezetésének. Erre a megállapításra jutnak Katz és munkatársai is a közvetített kommunikáció és a közösségfogalom kapcsolatáról írt átfogó munkájukban, azt hangsúlyozva, hogy ezt a szintézist napjainkban leginkább a mobilkommunikáció testesíti meg.³⁹

A mediatisált közösségekben kommunikáló és emberi kapcsolatait építő individuum számára tehát a hatékony és gyors információáramlason, közös érdeklődésen, nyitottságon és bizalmon alapuló közösségválasztás lehetőségének egyöntetű elfogadása válik közösségformáló tényezővé. A mediatisált hibrid közösségek a közvetített kommunikáció régi és új eszközeit használó emberek egyfajta bizalmi folyamatként megélt társadalmi hálózatoként működnek. A virtuális kommunikációs és művelődési térbe kényszerülő ember a virtuális és fizikai kommunikációs szituációk és az ezekből táplálkozó közösségek határait újra és újra átlépve teszi a kommunikációs folyamatok által közvetítetté egyúttal saját közösségi viszonyait is. Ezek a közösségi viszonyok nem egy egymástól élesen elkülönülő virtuális és fizikai szférába tagolódva rendeződnek el, hanem egy, a virtuális és fizikai kapcsolatokat egyaránt felölelő társadalmi hálózat részeként formálják a közösségek tagjainak identitását. Az önmagát a különböző, egymásra ható közösségi szerepei által megérteni akaró egyén számára már ez a közösségként működő társadalmi hálózat jelenti az önértelmezés keretét. Mások vele és kommunikációs szerepeivel kapcsolatos reakcióit már ebben a virtuális-fizikai, hibrid értelmezési keretben dolgozza fel és teszi énképe elemévé. Közösségi szerepeinek megítélése már ebben a viszonyrendszerben történik, csoporthoz való tartozásának élménye ebben a kapcsolati hálózatban válik cselekvési erőforrássá.

Irodalomjegyzék

- ARENSBERG, Conrad M. – KIMBALL, Solon T.: *Culture and Community*. New York, Harcourt, Brace and World, 1965.
- BAYM, Nancy K.: *Emergence of Community in Computer Mediated Communication = Cybersociety: Computer Mediated Communication and Community*. Szerk. JONES, S. G., Thousand Oaks, CA, Sage, 1995, 138–163.
- BLANCHARD, Anita – HORAN, Tom: *Virtual Community and Social Capital = Social Dimensions of Information Technologies*. Szerk. GARSON, G. D., Idea Group, Hershey, Idea Group, 2000, 6–22.

³⁹ KATZ, James E. – RICE, Ronald E. – ACORD, Sophia – DASGUPTA, Kiku – DAVID, Kalpana: *Personal Mediated Communication and the Concept of Community in Theory and Practice = Communication and Community, Communication Yearbook 28*. Szerk. KALBFLEISCH, P., Mahwah, NJ, Erlbaum, 2004, 315–371.

- BOURDIEU, Pierre: *The Forms of Capital = Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. Szerk. RICHARDSON, J. G., Greenwood, New York, Greenwood, 1986, 241-258.
- CASTELLS, Manuel: *The Information Age Vol. I: Rise of Network Society*. Malden, MA, Blackwell, 2000.
- COLEMAN, James S.: *Social Capital in the Creation of Human Capital = American Journal of Sociology*, 1988, 94. sz., 95-120.
- EFFRAT, Marcia P. (szerk.): *The Community: Approaches and Applications*. London, London Free Press, 1974.
- ETZIONI, Amitai: *The Monochrome Society*. Princeton, NJ, Princeton University Press, 2001.
- FORTUNATI, Leopoldina: *Italy: Stereotypes, True and False = Perpetual Contact: Mobile Communication, Private Talk, Public Performance*. Szerk. KATZ, J. E. – AAKHUS, M., Cambridge, Cambridge University Press, 2002, 42-62.
- GERGEN, Kenneth J.: *Self and Community in the New Floating Worlds = Mobile Democracy: Essays on Society, Self and Politics*. Szerk. NYÍRI, K., Passagen Verlag, Vienna, 2003, 103-114.
- GREEN, Nicola: *Community Redefined: Privacy and Accountability = Mobile Communication. Essays on Cognition and Community*. Szerk. NYÍRI, K., Vienna, Passagen Verlag, 2003, 43-56.
- HAYTHORNTHWAITE, Caroline – KENDALL, Lori: *Internet and Community = American Behavioral Scientist*, 2010, 8. sz., 1083-1094.
- JONES, Steve G.: *Understanding Community in the Information Age = Cybersociety: Computer Mediated Communication and Community*. Szerk. KATZ, J. E., Sage, Thousand Oaks, CA, 1995, 12-29.
- KATZ, James E. – RICE, Ronald E.: *Social Consequences of Internet Use: Access, Involvement and Interaction*. Cambridge, MIT Press, 2002.
- KATZ, James E. – RICE, Ronald E. – ACORD, Sophia – DASGUPTA, Kiku – DAVID, Kalpana: *Personal Mediated Communication and the Concept of Community in Theory and Practice = Communication and Community, Communication Yearbook 28*. Szerk. KALBFLEISCH, P., Mahwah, NJ, Erlbaum, 2004, 315-371.
- KOLKO, Beth – REID, Elizabeth: *Dissolution and Fragmentation: Problems in Online Communities = Cybersociety 2.0*. Szerk. JONES, S. G., Sage, Thousand Oaks, CA, 1998, 212-229.
- LINDLOF, Thomas R. - SHATZER, Milton: *Media Ethnography in Virtual Space: Strategies, Limits and Possibilities = Journal of Broadcasting and Electronic Media*, 1998, 2. sz., 170-189.
- MAFFESOLI, Michel: *The Time of the Tribes: The Decline of Individualism in Mass Societies*. London, Sage, 1996.
- MEYROWITZ, Joshua: *Meidum Theory = Communication Theory Today*. Szerk. CROWLEY, D. – MITCHELL, D., Cambridge, Polity Press, 1994, 50-77.
- MEYROWITZ, Joshua: *The Rise of Glocality: New Senses of Place and Identity in the Global Village = A Sense of Place: The Global and the Local in Mobile Communication*. Szerk. NYÍRI K., Vienna, Passagen Verlag, 2005, 21-30.
- POSTMAN, Neil: *The Disappearance of Childhood*. New York, Vintage Books, 1994.
- PUTNAM, Robert D.: *Bowling Alone: The Collapse and Revival of the American*. New York, Simon and Schuster, 2000.
- RELPH, Edward: *Place and Placelessness*. London, Pion Ltd., 1976.
- RHEINGOLD, Howard: *The Virtual Community: Homesteading on the Electronic Frontier*. Massachusetts: Addison-Wesley, Reading, 1993.
- RHEINGOLD, Howard: *Smarts Mobs*. Cambridge, Perseus, 2002.
- SANDERS, Irwin T.: *The Community: An Introduction to a Social System*. New York, Roland Press, 1966.
- SZÉCSI, Gábor: *Social and Linguistic Convergence in the Information Age = Canadian Journal of Communication*, 2013, 4. sz., 639-648.
- TÖNNIES, Ferdinand: *Közösség és társadalom*. Bp., Gondolat, 1983.
- WELLMANN, Barry: *Networks as Personal Communities = Social Structures: A Network Analysis*. Szerk. WELLMANN, S. D. – BERKOWITZ, S. D., Cambridge, Cambridge University Press, 1988, 130-184.
- WELLMANN, Barry – GULIA, Milena: *Net surfers don't Ride Alone: Virtual Community as Community = Networks in the Global Village*. Szerk. WELLMANN, B., Westview Press, Boulder, CO, Westview Press, 1999, 331-367.